

ВЗАЄМОДІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ТА КРИМІНАЛІСТИКИ ТА ЇЇ РОЗВИТОК INTERACTION OF CRIMINAL PROCESS AND FORENSICS AND ITS DEVELOPMENT

Митрофанов І.І., д.ю.н., професор,
професор кафедри фундаментальних і галузевих юридичних наук
Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського

Стародубцева-Бавровська Д.О., студентка II курсу магістратури
факультету права, гуманітарних і соціальних наук
Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського

Козаченко Я.М., студент II курсу магістратури
факультету права, гуманітарних і соціальних наук
Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського

Сербов С.Г., студент II курсу магістратури
факультету права, гуманітарних і соціальних наук
Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського

Висоцька А.Є., студентка III курсу магістратури
факультету права, гуманітарних і соціальних наук
Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського

У статті розглядаються питання взаємного проникнення процесуального кримінального права та криміналістики і її розвиток. Наочно демонструється складність такої взаємодії. Метою статті є вивчення ступеня проникнення кримінального процесу та криміналістики одне в одне та визначення на базі цього напрямів розвитку сучасного забезпечення криміналістикою нормального ходу досудового розслідування та судового розгляду кримінального провадження.

Досліджується взаємодія кримінального процесу та криміналістики в контексті процесуальних новел у законодавстві. Доходимо висновків, що в системі юридичних наук кримінально-правового циклу взаємодія процесуального кримінального права та криміналістики є найбільш універсальною та стійкою, але далеко не консервативною. Результати криміналістичних досліджень серйозно вплинули на змістове навантаження окремих фундаментальних процесуальних кримінально-правових інститутів (докази та доказування, слідчі (розшукові) дії), визначили їхній сучасне правове становище. У свою чергу, процесуальне кримінальне законодавство, його новели стимулюють розвиток і визначають напрям багатьох криміналістичних розроблень. Однак зазначені процесуально-криміналістичні зв'язки не вичерпують, не змінюють предмет обох наук, що мають самостійні сфери застосування своїх знань.

Порушення питання про те, що в перспективі буде створено криміналістичне забезпечення, специфічне для конституційного, цивільного, господарського й адміністративного проваджень, вступає в протиріччя з об'єктом і предметом криміналістики, що історично сформувалися. Криміналістика продовжує відігравати службову роль, головним завданням якої залишається задоволення інтересів саме кримінального процесу. Під час виконання цього завдання криміналістика, пристосовуючись до сучасної конструкції кримінального провадження, об'єктивно обслуговує переважно обвинувальний сегмент кримінального судочинства.

Розв'язання проблем процесуального кримінального права та криміналістики за різними науковими спеціальностями характеризується кон'юнктурністю, створює штучні перешкоди для проведення комплексних наукових досліджень в межах проведення наукових кваліфікаційних робіт (дисертацій), збіднює юридичну науку загалом, провокує учасників наукових розвідок на різні змушені хитрощі, що пов'язані із порушенням закону.

Ключові слова: процесуальне кримінальне право, криміналістика, перспективи криміналістики, процесуальні законодавчі зміни, вплив законодавчих змін на криміналістику.

The article examines the issue of mutual penetration of procedural criminal law and criminology and its development. The complexity of such interaction is clearly demonstrated. The purpose of the article is to study the degree of penetration of the criminal process and criminology into one another and to determine, on the basis of this, the directions of modern development of criminology for the normal course of pre-trial investigation and judicial review of criminal proceedings.

The interaction of the criminal process and criminology in the context of procedural novelties in the legislation is investigated. We conclude that in the system of legal sciences of the criminal-law cycle, the interaction of procedural criminal law and criminology is the most universal and stable, but far from conservative. The results of forensic research seriously affected the content load of certain fundamental procedural criminal law institutes (evidence and proof, investigative (search) actions), determined their current legal position. In turn, procedural criminal legislation and its novellas stimulate the development and determine the direction of many forensic developments. However, the mentioned procedural and forensic connections do not exhaust, do not change the subject of both sciences, which have independent fields of application of their knowledge.

Raising the issue of the fact that in the future forensic security will be created, specific for constitutional, civil, economic and administrative proceedings, contradicts the object and subject of forensics, which have been historically formed. Forensics continues to play an official role, the main task of which is to satisfy the interests of the criminal process itself. While performing this task, criminology, adapting to the modern construction of criminal proceedings, objectively serves mainly the accusatory segment of criminal proceedings.

Solving the problems of procedural criminal law and criminology in various scientific specialties is characterized by opportunism, creates artificial obstacles for conducting comprehensive scientific research within the scope of conducting scientific qualification works (dissertations), impoverishes legal science in general, provokes participants in scientific investigations to various forced tricks, related to the violation of the law.

Key words: procedural criminal law, criminology, perspectives of criminology, procedural legislative changes, impact of legislative changes on criminology.

Актуальність. Зародившись та перебуваючи на етапі становлення в межах кримінального процесу, криміналістика (як правова наука, галузь знань, навчальна дисци-

пліна), перебуває з ним у тісному зв'язку та виконує щодо нього службову роль (забезпечення розслідування кримінальних правопорушень та розгляду кримінальних прова-

джен в суді, сприяння, насамкінець, протидії кримінально-протиправній активності). Із указаних фундаментальних причин криміналістика природно реагує (змінюється, трансформується) на вдосконалення процесуального кримінального законодавства та реформи в судовій системі України. Чим сильніше трансформуються традиційні, основоположні інститути процесуального кримінального права (насичення процедури перевірення повідомлень про кримінальні правопорушення додатковими слідчими (розшуковими) та процесуальними діями; уведення спрощеного порядку розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень про кримінальні проступки зі збереженням змагальності щодо інших проваджень; повноцінна та спрощена апеляція; заміна прокурорського нагляду процесуальним контролем тощо), тим відчутніше це впливає на предмет криміналістики. Повноцінні групи криміналістичних рекомендацій в таких умовах втрачають актуальність або припускають їхній перегляд.

Стан дослідження проблеми. У цілому проблеми взаємного впливу процесуального кримінального права та криміналістики є актуальним протягом значного проміжку часу, окремі питання якої були предметом дослідження таких відомих вітчизняних і зарубіжних вчених-криміналістів, як: О. Я. Басв, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, П. Д. Біленчук, О. М. Васильєв, А. І. Вінберг, О. Ю. Головін, В. І. Громов, М. В. Даньшин, Л. Я. Драпкін, А. В. Дулов, Г. О. Зорін, Є. П. Іщенко, А. О. Кавалієріс, В. Н. Карагодін, Н. С. Карпов, З. І. Кірсанов, В. Я. Колдін, С. Ю. Косарєв, В. І. Лебедєв, Г. Ю. Маннс, Г. А. Матусовський, С. П. Митричев, Є. В. Німанде, В. О. Образцов, М. А. Погорельський, А. С. Подшибякін, В. Л. Попов, В. Д. Пчолкін, Є. Р. Росинська, М. В. Салтєвський, Є. В. Смахтін, М. С. Строгович, П. І. Тарасов-Родіонов, С. М. Трегубов, О. Г. Філіпов, О. В. Челишева, М. А. Чельцов, Б. М. Шавер, В. Ю. Шепітько, О. О. Юхно, І. М. Якимов і інші науковці. Зацікавленість указаною проблемою визнаними вченими зумовлена закономірним під час появи та перспективи криміналістики наукового підґрунтя вдосконалення основних розділів криміналістики для технічного, методичного, тактичного забезпечення протидії кримінальній активності певної частини населення. Сьогодні в умовах динамічного накопичення наукових знань актуалізуються питання відносно з'ясування взаємозв'язків процесуального кримінального права з криміналістикою й визначення напрямів вдосконалення останньою для виконання завдань першого. У зв'язку з цим виникає нагальна потреба в дослідженні ступеня проникнення вказаних галузей юридичних наук однієї в одну із огляду на перспективи криміналістики з урахуванням кардинальних змін національного процесуального кримінального закону. Саме тому, зважаючи на вимоги до обсягу наукової праці, аналізу слід піддати ступінь взаємного впливу криміналістики та процесуального кримінального права.

Отже, **метою цієї роботи** є ступінь проникнення кримінального процесу та криміналістики одне в одне та визначення на базі цього напрямів розвитку сучасного забезпечення криміналістикою нормального ходу досудового розслідування та судового розгляду кримінального провадження.

Виклад основних результатів дослідження. М. В. Даньшин, проаналізувавши кримінальний процес та криміналістику як самостійні галузі наукового знання, що входять до циклу кримінально-правових наук та встановлено, взаємозв'язок їх між собою, їх інтегративні зв'язки, вказав на те, що співвідношення криміналістики та кримінального процесу визначається тим, що ці дві науки мають спільний об'єкт вивчення, яким виступає діяльність з розслідування кримінальних правопорушень. Криміналістика виконує підпорядковану функцію – її рекомендації ґрунтуються на процесуальних

положеннях і фактично спрямовані на реалізацію процесуальних приписів. Процесуальна кримінально-правова наука визначає статус учасників кримінального процесу, порядок проведення слідчих дій і, відповідно, межі застосування тактичних прийомів, науково-технічних засобів, методичних рекомендацій. З іншого боку, сформульовані криміналістичні положення та рекомендації неодноразово відтворювалися у статтях процесуального кримінального законодавства, перетворюючись у його норми [1, с. 221].

Уплив криміналістики на кримінальне судочинство з очевидністю виявилось в таких основних напрямках:

- в розробленні на ґрунті вивчення слідчої та судової практики нових гласних і негласних слідчих (розшукових) дій, а так само інших процесуальних дій, моделі їх правового регулювання з відповідною фіксацією їх в процесуальному кримінальному законі (пред'явлення особи для впізнання (статті 228, 232, 355 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України), слідчий експеримент (ст. 240 КПК України), негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК України), перевірення (уточнення) показань на місці як процесуального способу отримання доказів (відтворення дій, обставини й обставин події), встановлення місцеперебування радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України);

- в розширенні в КПК меж і умов використання науково-технічних засобів і спеціальних пізнань для мети формування доказів у кримінальному провадженні (показовим щодо цього є, наприклад, включення до КПК України положення про призначення та проведення комплексних експертиз (проводяться із застосуванням спеціальних знань різних галузей науки, техніки або інших спеціальних знань (різних напрямів у межах однієї галузі знань) для виконання (вирішення) одного спільного (інтеграційного) завдання (питання), легалізація в ньому нового виду доказів – консультації, пояснення, довідки та висновки спеціаліста (стаття 71 КПК України);

- в адаптації інформаційного підходу (криміналістичної інформатики) до формування доказів (включення в поняття «доказ» формулювання «інші носії інформації (у тому числі комп'ютерні дані)» – п. 1 ч. 2 ст. 99 КПК України), створення передумов до зближення процесуальної кримінально-правової й оперативно-розшукової діяльності шляхом повної синхронізації регулювання проведення негласних слідчих (розшукових) дій і оперативно-розшукових заходів.

Перед криміналістикою виникли з прийняттям у 2012 року принципово нового Кримінального процесуального кодексу України та ще неминуче виникнуть нові завдання в умовах, коли відбувається постійне вдосконалення процесуального кримінального законодавства (сьогодні, наприклад, потребують негайного вирішення завдання криміналістичного забезпечення перевірення повідомлень про кримінальні проступки, участі в ньому осіб зі спеціальними знаннями, використання під час отримання доказів експертних висновків і науково-технічних засобів), деякі із традиційних завдань науки криміналістики перестають бути пріоритетними (у цей час завдання закріплення в КПК повноцінної системи гласних і негласних слідчих (розшукових) дій і оптимальної процедури їх проведення, вирішенням якого тривалий час займалася велика кількість вчених-криміналістів і фахівців-процесуалістів, фактично вирішена).

У зв'язку зі змінами, що вносяться до КПК України, якими зачіпаються положення щодо провадження гласних і негласних слідчих (розшукових) дій, від фахівців, що опікуються проблемами криміналістичної тактики, слід очікувати розроблення відповідних рекомендацій, які б супроводжували застосування процесуальних нововведень. Потрібні продовження та переорієнтація криміналістичних досліджень, що стосуються як судового розгляду проваджень, так і їх досудового розслідування, в умовах

розширення змагальних засад кримінального процесу, права на захист, формулювання Конституційним Судом України та Верховним Судом нових правових позицій (наприклад, прийняте 30 червня 2015 р. Пленумом Верховного Суду України постановою № 8 «Про застосування законодавства, яке забезпечує право на захист у кримінальному судочинстві» має серйозне значення й у криміналістичному аспекті, зокрема, у зв'язку зі спробою дати судам рекомендації з реагування на несумлінне зловживання повноваженнями стороною захисту). Із огляду на останнє Верховний суд постійно здійснює моніторинг кримінальних проваджень щодо забезпечення права на захист [2].

Використання накопичених знань криміналістикою за межами кримінального судочинства зазвичай відбувається через відбір із уже наявних криміналістичних засобів і методів тих, в яких принципово можуть бути зацікавлені інші сфери правозастосування. Порушення питання про нові об'єкти криміналістики (беремо до уваги правові відносини, що виникають в конституційному, цивільному та господарському процесах, провадженні в справах про адміністративні правопорушення) механічно руйнує наші уявлення про самотність й унікальність криміналістики, які історично сформувалися та визнаються значущими саме для галузі протидії кримінальній активності.

За кордонами кримінального процесу життєздатність криміналістики, що сприймається в чітких її традиційних межах як самостійна правова наука, символічна, у цих випадках прихильники протилежного універсального підходу (криміналістика покликана та здатна розробляти спеціальні методи та засоби для їхнього використання у вирішенні будь-яких правових спорів, конфліктів, а не тільки стосовно кримінальних правопорушень) практично наголошують про існування «неокриміналістики», а за фактом – «квазікриміналістики».

Аналіз окремих розроблених криміналістичних рекомендацій, що складають зміст криміналістичної тактики та відображають центральну її частину – тактику гласних і негласних слідчих (розшукових) дій, показує, що вони не «уписуються» ні в чинне нормативне регулювання (наприклад: Законом України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених» від 28 липня 2022 року № 2472-IX, До КПК України були внесені суттєві зміни, згідно з якими статтю 225 КПК повністю змінено і з'явилася нова слідча дія – допит під час досудового розслідування в судовому засіданні), ні в кримінально-процесуальну доктрину. Сучасні підручники з криміналістики традиційно розглядають тактику огляду, обшуку, допиту, пред'явлення для впізнання, слідчого експерименту [3; 4], а в окремих випадках розглядаються питання тактики використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві, призначення та проведення судових експертиз [5]. А решта слідчих дій перебуває за межами криміналістичної тактики. Це частково пояснюється стійкою тенденцією до скорочення навчальних курсів і аудиторних занять з навчальних дисциплін, тому тактика окремих слідчих дій досліджується в межах дисертаційних робіт [6; 7], монографій [8], навчальних посібників [9], наукових статей [10; 11] чи окремих методичних рекомендацій [12; 13].

Очікують відповідного криміналістичного забезпечення норми КПК України, що змінили в останні роки процедуру провадження найпоширеніших на практиці слідчих (розшукових) дій (зміна процедури допиту під час досудового розслідування на допит в судовому засіданні). Крім того, криміналістика має швидко реагувати на появу нових слідчих (розшукових) дій (наприклад: Законом України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про

електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам» від 15 березня 2022 року № 2137-IX до КПК України внесена стаття 245¹, якою регламентується зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису [14]).

Криміналістика в сучасній інтерпретації охоплює і судові стадії, судовий розгляд, однак присутність тут криміналістики порівняно з досудовим кримінальним провадженням менш відчутна. Це почасти може бути пояснено тим, що довгі роки група авторитетних криміналістів дотримувалася точки зору, згідно з якою криміналістична тактика розглядалася ними винятково в межах досудового розслідування кримінальних правопорушень, їй надавався пошуковий, оперативний характер, у зв'язку із чим вона не була призначена для судового розгляду кримінального провадження. Є й досить наукових праць, в яких на ґрунті КПК України формулювалися рекомендації з тактики судового розгляду [15] та підтримання в суді державного обвинувачення [15].

Під час дії КПК України 2012 року, що є продуктом проведеної в Україні судової реформи, підходи до розуміння тактики судового розгляду змінилися з урахуванням закріпленого в ст. 22 КПК України засади змагальності сторін, свободи в поданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості та відсутності вимоги закону встановлювати в кримінальному провадженні об'єктивну істину, обмеження активності суду в дослідженні доказів. Так, акцентується увага на тому, що поняття «тактика судового слідства», «тактика судового розгляду» як складові елементи криміналістичної тактики вже не відображають процесуальних реалій. Більш точним може слугувати термін «судова тактика», що охоплює рекомендації державному обвинувачеві, захисникові, суду стосовно до всіх стадій кримінального процесу.

Із огляду на змагальність побудови кримінального провадження, сприйняття суду як ексклюзивної установи правосуддя, що не належить до органів протидії кримінальній активності, криміналістика через дію об'єктивного фактора, яким є засада змагальності сучасного кримінального судочинства України, вимушена перепрофілюватися (можна сказати, вертатися до свого колишнього значення) на ту його частину, яка в КПК визначається як досудове розслідування. У контексті КПК України потенціал тактичних і методичних рекомендацій з ведення судового слідства, що спрямоване на викриття обвинуваченого, обмежений. Завдання кримінального процесу, зафіксовані в ст. 2 КПК Української РСР (введений в дію з 1 квітня 1961 року), мали яскраво виражений каральний характер, що, у свою чергу, дозволяло розглядати суд як головний орган протидії злочинності. Щодо стадії судового розгляду зараз коректніше говорити про сприяння криміналістики встановленню істини в конкретному кримінальному провадженні з усіма, що випливають із цього наслідками.

У судові стадії кримінального провадження залучаються професійні учасники, у зв'язку із чим судова тактика вмщує тактику державного обвинувачення, тактику захисту, тактику поведження судді. Зазначені учасники відповідним чином представлені й на стадії досудового розслідування. Разом з тим, незважаючи на те, що тактика та методика захисту об'єктивно існують (сторона захисту збирає та представляє докази та вже порівняно давно правова теорія оперує поняттям «адвокатське розслідування»), ця складова кримінального провадження не інтегрована й чи може бути принципово прийнята криміналістикою? Поки тактика та методика захисту в кримінальному провадженні є предметом інших наук, зокрема кримінального процесу й адвокатури та адвокатської діяльності. У цьому зв'язку підсилюється значущість попередньої тези, згідно з якою криміналістика споконвічно покликана обслуго-

увати лише обвинувальний зріз кримінального судочинства. Проте останнім часом з'являються роботи з цієї проблематики в межах криміналістичних досліджень [17].

Актуальним для змісту судової тактики є також такий об'єктивний процесуальний кримінально-правовий фактор: до 20% кримінальних проваджень розглядається в особливому порядку за правилами глави 35 КПК України, без проведення в повному обсязі судового слідства. У таких справах розслідування також проводиться в усиченому обсязі. Тому повною мірою криміналістичні рекомендації тут не затребувані, вхід їх у кримінальний процес частково заблокований. У юридичній науці, і не стільки зусиллями власне вчених-криміналістів, протягом багатьох років розробляється окремих напрям, що умовно обмежується вивченням проблем участі прокурора в суді, де центральними розглядаються проблеми тактики та методики підтримання прокурором державного обвинувачення. Представники прокурорської науки розглядають подібні дослідження за межами наукової спеціальності 12.00.09. Усе більше дисертацій з тематики участі прокурора в суді захищається за науковою спеціальністю 12.00.10 – судоустрій; прокуратура та адвокатура.

Таким чином, об'єктивно є передумови до того, щоб систему наукових положень, що утворюють тактичне та методичне підґрунтя підтримання прокурором державного обвинувачення, розглядати як продукт зусиль фахівців відразу декількох галузей кримінальної юстиції: кримінального процесу, криміналістики, прокурорської діяльності (прокуратури). Причому представники прокурорської науки мають не менше, якщо не більше підстав вклучати в предмет своєї науки розроблення рекомендацій, що стосуються участі прокурора в судовому розгляді кримінального провадження.

Висновки. Дослідивши питання перспективи криміналістики під впливом процесуального кримінального права, ми дійшли таких висновків:

1. У системі юридичних наук кримінально-правового циклу взаємодія процесуального кримінального права та криміналістики є найбільш універсальною та стійкою, але далеко не консервативною. Результати криміналістичних досліджень серйозно вплинули на змістове навантаження окремих фундаментальних процесуальних кримінально-правових інститутів (докази та доказування, слідчі (розшукові) дії), визначили їхній сучасне правове становище. У свою чергу, процесуальне кримінальне законодавство, його новели стимулюють розвиток і визначають напрям багатьох криміналістичних розроблень. Однак зазначені процесуально-криміналістичні зв'язки не вичерпують, не змінюють предмет обох наук, що мають самостійні сфери застосування своїх знань.

2. Порушення питання про те, що в перспективі буде створено криміналістичне забезпечення, специфічне для

конституційного, цивільного, господарського й адміністративного проваджень, вступає в протиріччя з об'єктом і предметом криміналістики, що історично сформувалися. Криміналістика продовжує відігравати службову роль, головним завданням якої залишається задоволення інтересів саме кримінального процесу. Під час виконання цього завдання криміналістика, пристосовуючись до сучасної конструкції кримінального провадження, об'єктивно обслуговує переважно обвинувальний сегмент кримінального судочинства.

3. Криміналістика почала виконувати завдання, обумовлені суттєвим удосконаленням останнім часом вітчизняного кримінального процесу, серед яких пріоритет мають криміналістичне забезпечення перевірення повідомлень про кримінальні правопорушення, участь в ньому спеціалістів, рекомендації з використання при формуванні доказів спеціальних знань та науково-технічних засобів. Актуальною є наукове об'єднання зусиль вчених-криміналістів і науковців-процесуалістів, а так само практиків у розробленні відповідних криміналістичних рекомендацій з тактики провадження слідчих (розшукових) дій, мета якого – максимально зафіксувати подібні рекомендації в законі.

4. Термін «судова тактика», що охоплює рекомендації державному обвинувачеві, захисникові, суддям стосовно до всіх стадій кримінального процесу, перестає бути суто криміналістичним. Тактика поведінки сторони захисту ніколи не складала предмет криміналістики незважаючи на те, що реально існує: сторона захисту збирає та представляє докази, займається адвокатським розслідуванням. Вона входить до предмета інших наук, зокрема кримінального процесу й адвокатури та адвокатської діяльності.

5. Ціла система криміналістичних рекомендацій, що входять до розділів «Криміналістична тактика» та «Тактика судового слідства», фактично заблокована та не затребувана в зв'язку із розслідуванням і розглядом значної кількості кримінальних проваджень в особливому, спрощеному порядку.

6. Наукові розроблення, що утворюють тактичне та методичне підґрунтя участі прокурора в суді, за формальними та змістовими характеристикам слід сприймати поки як міжгалузеві (кримінальний процес, криміналістика, прокуратура), однак базовою для них все-таки об'єктивно є галузь юридичних наукових досліджень «судоустрій; прокуратура та адвокатура».

7. Розв'язання проблем процесуального кримінального права та криміналістики за різними науковими спеціальностями характеризується кон'юнктурністю, створює штучні перешкоди для проведення комплексних наукових досліджень в межах проведення наукових кваліфікаційних робіт (дисертацій), збіднює юридичну науку загалом, провокує учасників наукових розвідок на різні змушені хитрощі, що пов'язані із порушенням закону.

ЛІТЕРАТУРА

1. Даньшин М. В. Співвідношення кримінально-процесуального права та криміналістики. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 216–222.
2. Огляд судової практики ККС у складі ВС щодо забезпечення права на захист, в якому міститься аналіз рішень Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, у яких констатовано порушення права на захист, та рішень Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, у яких констатовано відсутність порушення права на захист. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Oglyad_KKS_2.pdf (дата звернення: 22.11.2023).
3. Копча В. В., Копча Н. В. Криміналістична техніка, тактика і методика : навчальний посібник. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 286 с.
4. Тищенко В. В., Подобний О. О. Криміналістика : навчально-методичний посібник. Одеса : Видавництво «Юридика», 2022. 236 с.
5. Криміналістика : підручник / В. В. Пяковський, Ю. М. Черноус, А. В. Іщенко, О. О. Алексєєв та ін. Київ : «Центр учбової літератури», 2015. 544 с.
6. Андрейко Ю. О. Проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування одержання неправомірної вигоди службовою особою : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2020. 283 с.
7. Поляк Ю. П. Застосування технічних засобів при проведенні слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій та використання його результатів під час досудового розслідування : дис. ... д-ра філос. (081 – Право). Львів, 2022. 230 с.
8. Коваль А. А. Забезпечення прав людини при провадженні негласних слідчих (розшукових) дій : монографія. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2019. 264 с.
9. Колесник В. А. Негласні слідчі (розшукові) дії : кримінально-процесуальні та криміналістичні аспекти підготовки і проведення : науково-практичний посібник. Київ : Прецедент, 2014. 135 с.

10. Щербаковський М. Г., Коршенко В. А. Тактичні та організаційні особливості зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж. *Криміналістика і судова експертиза: міжвідом. наук.-метод. зб.* 2018. Вип. 63, ч. 1. С. 154–162.
11. Бабкова В. С. Проблеми визнання результатів зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж належними та допустимими доказами. *Юрист України.* 2018. № 2. С. 68–75.
12. Використання інформації, що знаходиться в операторів та провайдерів телекомунікацій у кримінальному провадженні : метод. рек. / О. В. Таран, О. М. Брисковська, О. С. Тарасенко, А. А. Вознюк та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. 50 с.
13. Використання в кримінальному провадженні відомостей, отриманих у результаті негласних слідчих (розшукових) дій: науково-методичні рекомендації для підрозділів Національної поліції України / М. С. Цуцкірідзе, О. В. Мартовицька, В. В. Романюк, В. В. Бурлака та ін. Харків : Харківський нац. ун-т внутр. справ, 2022. 82 с.
14. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам : Закон України від 15 березня 2022 року № 2137-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2137-20#n39> (дата звернення: 13.11.2023).
15. Герцик Р. В. Тактика судового розгляду у кримінальних провадженнях щодо корисливо-насилницьких злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Маріуполь, 2021. 20 с.
16. Іваницький Я. О. Закономірності адвокатської діяльності як складова предмета криміналістики : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2018. 227 с.